

Р. А. Трифонов

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Нове життя нового прагне словника

Рец. на видання: *Активні ресурси сучасної української номінації : ідеографічний словник нової лексики* / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк ; відп. ред. Є. А. Карпіловська. — К. : ТОВ «КММ», 2013. — 416 с.

Бурхливі процеси в лексиці сучасної української мови повномасштабно ставлять проблему адекватної лексикографічної фіксації новітніх номінативних одиниць. Маємо в сучасній Україні низку лексикографічних спроб, у яких реалізується здебільшого суцільна фіксація інновацій за хронологічним принципом, із певного кола джерел тощо (про них згадано й у передмові до рецензованого видання). Водночас на цьому тлі постає виразна потреба приділити особливу увагу певним словам, словотвірним компонентам чи лексико-семантичним варіантам, функціонування яких визначає загальне спрямування словесної динаміки, демонструє актуальні реалізації мовної системи. Рецензований словник не тільки фіксує, а й структурує розмаїтий мовленнєвий матеріал: близько 4 тис. слів і словосполук, що з'явилися в українській мові за роки незалежності, об'єднано в поняттєві поля — статті словника; останніх понад 80, і кожна з них побудована навколо мовної одиниці, що відіграє ключову роль у тому, як артикулює світ сучасна людина (між іншим, слово *артикулювати* також винесено в окрему статтю). Ми вітаємо таку працю, бо наука й має впорядковувати хаос, у тому числі хаос ситуативного словотворення і слововживання, виокремлювати тенденції та магістральні лінії; зрештою, виділення цінного й прикметного — це суть не тільки науки, а й загалом діяльності людини, яку можна назвати культурною, пов'язаною з осмисленням себе і світу.

Ті мовні одиниці, які потрапили у фокус уваги укладачів, безперечно, формують показові фрагменти сучасної української мовної картини світу, є значущими для лексико-семантичної системи мови. Варто відзначити, що укладачі не тільки зняли «вершки» у вигляді яскравих маркерів доби на зразок *М(м)айдан*, *гламур* чи *євро(-)*. Велику роботу виконано з глибшими пластами семантики: прикметниками *білий*, *сірий*, *чистий*, *органічний*; іменниками зі слабкою конотацією та абстрактним значенням *простір*, *структура*, *традиція* та ін. З-поміж словотвірних компонентів розглянуто й зафіксовано семантично пов'язані з повнозначними словами *арт-*, *євро-*, *єко-*, *кіно-* та інші, орієнтаційні в просторовому й часовому вимірах *біля-*, *довкола-*, *навколо-*, *після-*, *пост-* тощо і навіть такі популярні та продуктивні в різні часи афікси, як *не-*, *з-/с-*, *за-*, *-ець/-ець/-івець/-овець* — наша доба демонструє і їхню специфіку.

На високу оцінку заслуговує багатогранна, ретельно розроблена структура словникової статті — стрижень лексикографічної роботи. Кожна реєстрова одиниця супроводжується кваліфікаційними позначками: АК (актуалізована й активізована), НЗ (нове запозичення), НС (неосемантизм), НТ (новотвір). Подано і в разі потреби схарактеризовано всі виявлені графічні, фонетичні та граматичні варіанти. Окреслено часові межі вживаності ресурсу і / або його фіксації в словниках попередніх етапів. Окремим пунктом наведено граматичну інформацію щодо відмінювання та інших властивостей мовного засобу. У словникових статтях розрізнено дефініції номінативних одиниць: нові (після 1991 р.) і старі (якщо такі були в давніших джерелах). Трьом базовим аспектам розгляду мовного знака: синтагматичному, парадигматичному, епідигматичному — відповідають ілюстрації щодо сполучуваності слова в текстах, лексико-семантичних відношень (синонімія, антонімія, гіперо- й гіпонімія) та словотвірної активності. Послідовно реалізуючи підхід до матеріалу не у вимірі **слова**, а в аспекті **номінативного засобу**, укладачі словника наводять, наприклад, у парадигматичних блоках не тільки лексеми, а й аналітичні номінативи (як-от синоніми до слова *мер*: *міський голова*, *градоначальник*, *міський зверхник*, *головна посадова особа громади* та ін.), що видається дуже важливою практикою: вона дає змогу простежити, як реалія шукає свого мовного втілення на тлі тяжіння до експресивності й гетеронімінативності, у координатах традиційного і новаторського; як відбувається взаємозв'язок різних «поверхів» мовної будови, інтегрованих пошуком тіла знака для денотата. Окреслена будова словникової статті в результаті дає уявлення про таке поняття, як **функціональний потенціал ресурсу номінації**, — його в передмові до словника визначено в такий спосіб: «сумарний показник кількості та якості його [ресурсу — Р. Т.] парадигматичних, синтагматичних, епідигматичних (дериваційних) відношень з іншими ресурсами, старими й новими, в тексті і в системі мови» (с. 12, із посиланням на раніше опубліковану статтю Є. Карпіловської).

Словник не є нормативним, його завдання — якнайповніший опис реально репрезентованого в мові, у тому числі ділянок варіативності на зразок *антинатовський* / *антинатівський* / *антиНАТОВський* / *анти-натовський* / *протинатовський*; *SMS* / *sms* / *СМС* / *смс* / *есемес* / *есемески*. Подібних варіативних рядів різної довжини у словнику

подано чимало. Ми вбачаємо в тому щонайменше подвійну цінність. З одного боку, нормативні рекомендації або й приписи, що так чи інакше надходять від академічних нормалізаторів української мови для орієнтування в таких проблемах, матимуть за основу ретельно зібраний реальний матеріал узусу: детальніший опис проблеми робить більш ґрунтовним її розв'язання. Немає сумніву, що в нормування базується на чіткіших критеріях тоді, коли виявлено і взято до уваги максимум потенцій системи. З другого боку, такі зафіксовані мовні факти можуть стати вартісним матеріалом для теоретичних опрацювань понять системи і норми, бо ця теорія, для якої чимало зробили у ХХ столітті як світові (Е. Кошер'ю, Б. Гавранек), так і українські (М. Пилинський, Ю. Шевельов) мовознавці, аж ніяк не вичерпала свого пізнавального потенціалу. І про це варто пам'ятати, не кажучи вже про потребу надійно уґрунтувати критерії нормалізації постколоніальної української мовної стихії.

Найуразливішим місцем словника — а може, і взагалі єдиним таким уразливим місцем — є, як казали в певні часи, «п'ятий пункт», або ж «п'ята графа». Ідеться про те, що в пункті під номером 5 у лексикографічних статтях подано синтагматику неолексеми, тобто певний набір її контекстів, уживань у словосполученнях різного типу, який має, з ідеї, сприяти чіткішому уявленню про її номінативні можливості. Проте в багатьох статтях запропонований «жмуток» слововживань виглядає дещо випадковим, таким, що його не впорядкувала належним чином рука лексикографа. Серед них трапляються і важливі сполуки на зразок *українське біо*, і не надто показові й тому, як видається, необов'язкові на кшталт *40 тис. тонн бруду*. Гадаю, саме цій частині роботи не завадила б більша впорядкованість. Варто було б ретельніше відсіювати концептуально малозначущі слововживання і подавати лише ті, що виразно ставлять семантичні, прагматичні й когнітивні акценти. Розумію всю суб'єктивність запропонованого критерію, але йдеться про той самий принцип, за яким укладачі добирали заголовні ресурси для словникових статей, — він мав би спрацювати й тут.

А водночас сказане вище тільки зайвий раз доводить, що основні засади словника є плідними, вони є витвором і втіленням компетентної лінгвістичної думки. Загалом у застосуванні до рецензованої праці термін *інноваційний* має подвійне значення: він позначає і суть значної частини матеріалу, і тип лексикографічного продукту. Підсумуємо: українське мовознавство отримало дійсно знакову працю. А слово *знаковий* цілком може ввійти в один із наступних випусків, якщо буде вирішено продовжити видання. І це було б добре рішення, бо нові номінативні засоби далі активно формують дискурс і навіть десь підпорядковують його собі в умовах гострої суспільної ситуації.